

સરકારી ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં 'ટેક્સ્ટ-બુક' તેમજ
'ધનામ-લાઇબ્રેરી' માટે ખાસ મંજુર થયેલું.

દેલવાડાકર સિરીઝ.
(ખાળ-અંથાવળી નં. ૫)

કિન્ડરગાર્ટન

અથવા

ખાળ શિક્ષણ.

ભાગ—ત્રીજો.

સૃષ્ટિ સૌંદર્ય—અને વ્યવહારિક નીતિ જ્ઞાન.

સુધારેલી—આવૃત્તિ—ખીજ.

રચનાર—ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડાકર.

કિન્ડરગાર્ટન રહીનો શિક્ષક તથા અંચક્તી.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમિક ૪૦૮-૩

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ કિલ્ડર ૫૧૧૨ ને જાથલા

વિષય માઉસ ૨ ૮૧૧૧૨૫૩૧૫

સરકારી ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં 'ટેક્સ્ટ-બુક' તેમજ
'ધનામ-લાઇબ્રેરી' માટે મંજૂર થએલું.

દેલવાડાકર સિરીઝ.

(બાળ-ગ્રંથાવળી નં. ૫)

કિન્ડરગાર્ટન

અથવા

બાળ શિક્ષણ.

ભાગ—ત્રીજો.

સૃષ્ટિ સૌંદર્ય—અને વ્યવહારિક નીતિ જ્ઞાન.

રચનાર—ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડાકર.

કિન્ડરગાર્ટન રૂઢીનો શિક્ષક તથા ગ્રંથ-રચના.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

૪૯૩

સર્વ હૃદ્ કર્તાને સ્વાધીન,
મુખર્ધ.
“યુનિયન મુદ્રાયંત્રમાં મુદ્રાંકિત.”

પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકના પ્રથમ ભાગમાં સામાન્ય પદાર્થ પાઠોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, અને બીજા ભાગમાં તેથી કંઈક ચડતા પ્રકારનું કુદરતી પ્રાણી-પદાર્થોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ ત્રીજા ભાગમાં તેથી વિશેષ ચડતા પ્રકારે સૃષ્ટિ જ્ઞાન અને નીતિ શિક્ષણના પાઠો આપવામાં આવ્યા છે. પ્રથમના બે ભાગો કરતાં આ ભાગના દરેક પાઠમાં પરસ્પર વિનોદ કરવામાં આવ્યો છે, ને તે વિષય, એક કથન (Recitalion) રૂપે આલેખાયેલો છે. એથી બાળકોને બહુ ગમ્મત પડે છે, ને દરેક બાળકોનું યથાસ્થિત જ્ઞાન-ભાન થાય છે. આ પુસ્તક બાળવર્ગો કરતાં ઉપલા ચડતા વર્ગનાં બાળકોને વધુ ઉપયોગી થઈ પડશે; કારણ કે વિષય અને વિચારની ગુંથણી કંઈક ચડતા પ્રકારની છે. આ નવીન આવૃત્તિમાં કંઈક નવીન વિષયો દાખલ કર્યા છે. પ્રથમાવૃત્તિમાંહેથી કેટલાક વિષયો રદ કર્યા છે, અને જેટલી બાબત રાખવામાં આવી છે, તેમાં પણ યોગ્ય સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. આ પુસ્તક સરકારી ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં ‘ટેક્સ્ટ બુક’ તરીકે વાપરવાની ખાસ પરવાનગી મળી છે, એટલે સરકારી ગુજરાત-બુક કમિટીના હુકમ પ્રમાણે કેટલોક અગત્યનો સુધારો ને ફેરફાર

કરવામાં આવ્યો છે. વળી હવે પછી જેમ જેમ એ સંબંધી
સૂચના થતી જશે, તે તેમાં સુધારો કરવા જેવું માલમ પડશે
તો ત્રીજી આવૃત્તિમાંયે નવીન વસ્તુ દાખલ થશેજ.

૧૫૫-ફનસવાડી મુંબઈ,
વૈશાખ-ત્રિષ્મ ઋતુ
૧૯૫૮.

} કર્તા

સરકારી ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં 'ટેક્સ્ટ-બુક'

તેમજ 'ધનામ-લાઘબેરી' માટે મંજુર થયેલું.

દેલવાડકર' સિરીઝ.

ખાળ-અંથાવળી-નં. ૫

કિન્ડર ગાર્ટન

અથવા

ખાળ શિક્ષણ.

ભાગ ત્રીજો

સૃષ્ટિ સૌદર્ય અને વ્યવહારિક નીતિ જ્ઞાન.

દ્વિતીય સ્તુતિ.

પ્રમાણિકા છંદ. †

પ્રભૂ તને સદા નમું-ખુશી થઈ રમું ભમું;
હસું ખસસ તો ગમું-લલાં હું ભોજનો જમું.
સદા ગુણો તું ગાઉં હું-વળી તને રીઝાવું હું;
હરી ફરી હસાવું હું-ભલો ન કેમ થાઉં હું?

† "કાલિંગડા" રાગમાં ગવાય છે.

કુ દ ર ત ની ર ચ ના.

ના રા ચ છંદ. *

ફૂલો ખિલ્યાં સુગંધીદાર બાળબાગમાં ભલાં,
રિઝાવેં માળીને સદા સુગંધોથી સોહામણાં;
રસીક ઝાડ વેલ-કેળ-આમલી દોપામણાં,
ઝુકી ઝુકી નમે સદા-વને વને મળી ધણાં.
તળાવ વાવ ને ફૂવા-વહે હસી રમી નમી-
મધૂર પાણી પાય, જીવ જંતને ગમી ગમી;
વિરંગી ફૂલ-પાન-ઝાડને ઉધારતાં ભમી,
રતુએ ફૂલી ફાલતાં તરવરે નમી નમી.

બાળબાગનાં ઝાડો.

ધન્યાશ્રી. *

ખિલીરે કેવી વાડી અજબ ગુલઝર,
હંચાં-નીચાં-બેઠાં રે ઝાડ-ખિલી.

છાયાં વિનાનો ઉભો તાડ હંચો-ફૂલ-પાન વિના ટટાર-૧.
કાંટાળી કાકચ-બોરડી બાવળ-ફળ તૂરાં-ઠડવાં અપાર-૨.
ચંપો રૂપાળો સુગંધી ભરેલો-કેવડો સર્પનો ચાર-૩.
ગુણ-અવગુણનીંબેડી જગતમાં, પણ ઉપયોગી સંસાર-૪.

* ‘ખિહાગ’ રાગમાં ગવાય છે.

પશુઓની મંડળી.

ધન્યાશ્રી.

સાંભળ બે'ની કહું છું પશુઓની વાત,
સમજુ છે કેવી એ જાત-ટેક.

બગલો છે કેવો બરાબર ધ્યાની-રાખે સરત, કામ સાથ-૧.
કૂકડો બોલે વખત જોઈ બહાણે-રાખે નિયમ કેવો હાથા-૨.
કૂતરો છે રખવાળ ધણીનો-કરતો વફાદારી રાત-૩.
સિંહ દયાળુ છે હિમતવાળો-રાખે ધીરજ ભલ્લી ભાત-૪.

દીવો અને પતંગીડિં.

તો ૮ ક. (જિંઝાટી)

નવ રંગ પતંગ દિવા પર તો, ભટકે ભટકે મન લાલચથી,
હરવા નકીં તેજ દિવા પરનું, નિજ પ્રેમવડે અથવા બળથી;
પણ મૂર્ખ મતિ મૂઠના સમજે, તુજ છે ખરું તે તુજ જાળવની,
પરનું હરતાં નિજનું હર કાં મતિમંદ લગાર વિચાર નકી.

ચંદ્ર અને બાળક.*

હરિગીત. (બિહાગ—)

રે! ચંદ્ર તારી રોશની આ જગતમાં છાધ રહી,
તું જ છુપાઈ હરધડી, ના કીર્ણ ફેંક અહીં તહીં;

* આંધળા પાડાની રમત.

રમવા અમે સૌ ગોઠિયા ભેળા થયા છે સૌ અહીં,
કરકેમ તુંજ નિરાશ—આ શનિવાર રાત રૂડી રહી—
અંધારીઉં, અજવાળીઉં—સૌ આંધળો પાડો રમે,
તેમાં પ્રકાશ પડે અરે ચોપાસ તે ક્યમ પાલવે ?
માટે સહુ આ ગોઠિયા તુંને નમી વિનતી કરે,
તું વાદળાંમાં જ છુપાઈ પગ પળે દિસતો રહે.

ઝાકળ ને વર્ષાદ.

હરિગીત.

ઝાકળ.—હું બિદુ' ઝાકળનું પડેલું ધાસમાંહિ શોભતું,
રૂપેરી તાજ ધરી શીરે—હીરા સમું હું ચોપતું;
પૂલપાનપર છાંટા દિસે મોતી અને હીરાકણી,
વર્ષાદ! તું શણગારની દરકાર કાં કરતો નથી ?
ચામર છંદ, (સારંગ—ગજલ.)

વર્ષાદ.—રોજ હું સજું વિરંગી વસ્ત્ર કે'ની ક્યાં થકી !
નિવૃત્તી નથી મને જરાએ ભાઈ કામથી;
આળસુ સમાન તું ધરે ભલે હીરાકણી,
રૂપ રંગથી અને ભલે તું ભાઈજી મણી.
કામ કાજમાં ગુંથાયલો મનુર હું ઠર્યો,
પાક નીપજવવા સમય હવે મને મળ્યો;

વિશ્વ પ્રાણી પંખી માનવી જીવેજ ને થકી,
 ધાન્યને પકાવવાનું કામ માફ છે નકી.
 જો હું જગતને થઈશ કામનો કદી જરા,
 મારી જાંઘળી વિષે સદાય છે હિરા જડયા ;
 આજસુ બની ન ઉપયોગી તું થશે—અને,
 સજીશ રૂપ રંગ તો તું કામનું જાએ વને !

નવરંગી પંખીઓ.

રોળા વૃત્ત.

લીલો પીળો રંગ, સંગ ઘોળો ને કાળો,
 ગુલાબી, રાતો હોય, આસમાની ઉજ્યાળો.
 વળી કીરમજી સાથ, રંગ નારંગી સંગી,
 જાંબુડાની જાત, ભાત ભલિભાત વિરંગી.
 પોપટ લીલો રંગ, સંગ ચકલી છે પીળી,
 બગલો ઘોળો રંગ, હોય કાળી કાચલડી.
 નીલકંઠ કીરમજી, આસમાની આકાશે,
 જાંબુડાની જાત, ભાત જાંબુડી ભાસે.

સુતારની કારિગરી.

દાહરો.

કરે પટારા પેટીઓ, પુરસી, ટેબલ સાથ ;
 કખાટ ને બાજઠ બને, લાકડ કડકા જાત.
 લાંબાં ટુંકાં લાકડાં, ખડખચડાં બહુ ભાત ;
 કાપી રહે ફેરવી, સુતાર કરતો સાપ.
 છૂટા કડકા હાથ લઈ, આખો કરે આકાર ;
 વિચાર છૂટા મેળવી, બાંધે સઘળો સાર.
 સુતારનું ડહાપણ રૂકું, જગપટમાં પંકાય ;
 કારિગરીના કામમાં અદકું તે અંકાય.

કુંભારનો ચાક.

ચો પાઈ.

કુંભારનો ચક્રરડો ચાક,
 ઉઘમ કરતાં લાગે ન થાક ;
 ફરે ગોળ દમ બાંધી એમ,
 માથે માટી રાખી તેમ.
 તરેહવાર વાસણ તો કરે,
 કુંભારભાઈ અક્કલ વડે ;

કુલ્લીથી તે ગોળો થાય,
 હુન્નરથી તે ધાટ ધડાય.
 નીંભાડાનો જે તું ખેલ,
 કાચાં વાસણુ તેમાં મેલ;
 પાકાં થઇને આપે દામ,
 કુંભારનું વણ ખર્ચે વૈકામ.

પંખીઓનું જગત.

નારાયણ છંદ.

જુઓ મધુર પંખીઓ, ખિલી રહી વનસ્પતિ,
 શી રંગ રંગી ફૂલવાડીઓ ખિલી ખુખી વતી;
 અનાજ છોડ પાક ખેતરો વિષે દિસે ભક્ષા,
 મધૂર પંખી લહે મિઠાઇ મેવો ભાતભાતના.
 રતુ રતુમહિં તરવરો સજે છે સાજ જે,
 લહેને લાભ તે તણો કીધાં છે પંખી કાજ તે;
 વળી ફૂલો સુગંધીદાર શોભતાં ગુલ્લી રહ્યાં,
 લહે સુવાસ તેહનો શું કામ તે ભૂલી ગયાં.
 અનેક ડાળીઓ ગદ્ય ગગન સુધી વધી જઇ,
 કરો સુમાળ સૂખથી, નિરોગી થાઓ ત્યાં રહી;
 કીધી અનેક ચીજ ને દીધેલ સુખ ધન્યરે,
 ખુશીથી ખાઓ ખંતથી કરો હરો વિના કરે.

શિક્ષા પામેલો નિશાળિયો.

ભૂજંગી છંદ. (માલકંસ.)

ભલા ગોઠીઆઓ રમે રંગ તાળી,
હસે છે મને કેદો જવો નિહાળી;
ખરે ભૂલ મારી થઈ એવી ભારી,
દશા આ કરી, શિક્ષકે લાભકારી.
ભૂલ્યો ત્યાં થકી હું ફરી કાં ગણું ના ?
રહ્યું બાકી તૈયાર કાં હું કરું ના ?
દઈ પાઠ ને છૂટી લઈને રમું હું,
ભલા ગોઠિયાને, સહુને ગમું હું.

ચરમાં ને બાળક.

રોળાવૃત્ત.

પથ્થરની હું જાત, કાચનું રૂપજ લીધું,
ચરમાની ચતૂરાઈ, આંખનું ઢાંકણ કીધું;
કમાનમાં આધાર, ભાઈ છે મારો ભારે,
વગર કમાને જુઓ, કર્યા ચરમાં મેં આ રે.

કાગળનું આ કામ, કારિગરી આ મારી જો,
 નહિ આખ અંજય, નહિ દુઃખ થાયે જો તો ;
 બાળતણે ઉદ્યોગ, હોય સસ્તો ને સારો,
 એવાં તો બહુ કામ, કરે બાળક સહુ ભારો.

બાળ બાગના ફળ.

ઝિંઝાટી (ગરબી.) *

લિંબોળી—તું સુંદર મહારા જીવી બહેન, રંગે રૂપે
 રઢિયાળી,
 લંબગોળ આકાર જ એન, પીળી પણ
 તું છે બહાલી ;
 બન્ને સરખા સરખી છે જોડ, આવ ભલી
 સાથે રમીએ,
 મુજને તું લાગે બહાલી એમ, સાકર
 સરખી તું ગમી રે.

રાયણ—સરખે સરખી દુનિયાં તો હોય, ગુણ નથી
 સરખો બે'ની ?
 રંગે રૂપે આકારે સહાય એક ભલે,
 તાસીર નહિ ;

*(શ્રીપતિ સુંદર જોવાને.)

કડવી તું છે ગુણમાં દુઃખદાય, મીઠી
હું લાગું ભારે,
મળશે ક્યમ બે'ની જોડી બેન, ગુણ જુદા
છે મુજ તારે.

આં બાની ઘટા.

ચોપાયા છંદ. (જિંઝોટી કુંમરી.)

ઘોર ઘટામાં લીલોછમ છે, શિતળ તારો છાંયો,
ડાળો સુંદર શી ફેલાવી, ચોગરદમ પથરાયો;
તાપે તપેલો પંથી આવે, ભલો છાંયડો જોઈ,
બેસીને આરામ લહે છે, થાક વિસારે કાઢ.
આપે અદકાં અમૃત જેવાં, મીઠાં ફળ તું સારાં,
પાંખી ને પ્રાણી જન ખાયે, કુદ્રતને જે પ્યારાં;
તોયે તારી ડાળી તોડે, પાન ચુંટે મદમાંહે,
ધીરજથી તું સહન કરે છે, અવગુણ હરી, ગુણ ચાહે.

નદીમાં તરતાં માછલાં.

ઈંદ્રવજ્રા છંદ. (બિહાર.)

નદી તણા પાણી રૂડાં વહે છે,
ધીમે ધીમે વાયુજ દહેકી દે છે;

ભલી ખૂરી માછલીયો તરે છે,
 હંચે નીચે એક બીજાં ચડે છે.
 ફરે જીવડાં ગંદુ પાણી હરે જ,
 બધાં ખાધને સાપ્ર ચોખ્ખું કરે છે.
 કરે સુપડે સાપ્ર તો ધાન્ય રહેજે,
 કરે પાંખથી માછલાં સાફ તે તે.

નિર્દોષ ઘેટાં.

દોષક છંદ. (ખમાચ હુમરી.)

સુંદર ઘેટું ગરીબ બિચારું,
 બુદ્ધિ વિનાનું ગમાર નિહાળ્યું;
 જાયે કસાઈની સંગે રૂપાળું,
 ધાતકી હાથ ચડ્યુંજ અજાણ્યું.
 ગેલ કરે હસતું મુખ ન્યારું,
 જાય ખરે મરવા આણુંવારું;
 ભાન વિના ન સુજે તન પ્યારું,
 આખર તે મરશેજ બિચારું.

સાકર ને માખી.

દાહરો.

મીઠી મીઠી જીભથી, માખી, સાકર ખાય ;
રસ મૂકી મોઢાતણે, ચાખે રસ મસ ત્યાંય.
મીઠાં જનને ભોળવી, જીભ રસે જન ચ્હાય,
મીઠી વાણી બોલીને, ધીમે ધીમે ખવાય.

માખી ને ધૂલ.

ઉપેન્દ્રવજા.

ધૂલ—તમે ઉછેરો બહુ યત્ન રાખી,
સદાય સંભાળ કરો સુભાખી ;
હવે અમે દૈત્યું સુગંધી સારી,
તમે અમારાં ભારી ઉપકારી.

અપકમાળા છંદ. (પીલુ હુમરી.)

માખી—મેં તો બજાવી ફરજ જ મારી,
મેં નહિ રાખી ગરજ તમારી ;
કામ હતું જગમાં અમ એવું,
તો પછી કાં ઉપકારીજ કેવું.

છો તમ સુંદર ને ગુણવાળાં,
 દો બદલો સુખવંત રસાળાં ;
 રાજ થઈ રૂઢી વાસ જ આપો,
 ફળ બબલી તમે સુખ થાપો.

આ કાશ ના તારા.

ચોપાઈ.

તારા ભાઈ ? રમવા આવ,
 સૌ તારાને સાથે લાવ ;
 હંચો તું રે'તો આકાશ,
 તોપણ પ્રીતે મારી પાસ.
 હીરા જેવો તુજ ઝળકાટ,
 ચળકે સો અંધારી રાત ?
 ચંદ્ર સરખા તારા તાત ;
 જેતાં જાઓ છુપાઈ સાથ.
 દીનમાં તો કા નવ દેખાય,
 રાતે બસ તમ દર્શન થાય ;
 અનેક તમ ભાઈઓ છે સહુ,
 સંપીલા છે સારાં બહુ.

હસતાં મુખડાં જેવા આપ,
હીરા જેવા ચળકા ખાપ;
તમ સંગે રમવા મન થાય,
આવો તો દીલકું રીઝાય.

નાળિયેરી ને છોકરી.

હરિ ગી ત.

છોકરી-રે હંચી તું આકાશમાં મુખ રાખી ઉભી એવડી,
છે નાળિયેરી, તાડ ફેરી બેનડી સામે ખડી;
શી રીતે લેવાં તાહરાં ફળ વાટ તું ખતલાવની ?
શું કામની અમને અરે મોટી ગણાયે રાનની.

હરિ ગી ત.

નાળિયેર-હું કામની છું ફળવતી તેથી મને હંચી કરી,
ના,એ ફળો તોડી લહે સૌ, જગત તો રેતાં રડી;
રે બાળ સાંભળ વાત, મારાં નાળિયેરો છે ફળો,
તેનું સૂકાયે કાપડું, પીલે બને છે તેલ તો.
છે બહેન મારી જે ખજૂરી, તે ખજૂરાં આપતી,
છે તાડ ભાધ માહરો, તે તાડીયા દે છે અતી;
હંચી ભલ્લી છે જાત પણ મીઠાં ફળો સૌ આપીએ,
ભૂખ્યાં તણી તો ભૂખ નકી, જાત આપી કાપીએ.

ઉંદરની મસ્તીથી કીડીનું મોત.

દાંડિ.

ગોળની વખાર ઉંદરોએ ફાડી,
 જોધ ભક્ષ દોડી આવી ત્યાં બિલાડી;
 થાપ મારી ગોળ માટલાને ભારી,
 પૂટયું માટલું ને નહારી રે બિલાડી.
 આવી કીડી, ગોળ માટલું ઉપાડી,
 બહુ જોર કરી ચાલવાને માંડી!
 કહ્યું ઉંદરે, ન શક્તિ બાઈ તારી;
 માન્યું તેનું નહિ ગર્વ ધરી ચાલી.
 પડ્યું માટલું તે અંગ પરે ભારી;
 મૂઘ કીડી જોર વીણુ ગધ હારી.

ગજ વિનાનાં પ્રાણીઓ, જોજ ધરે શીર આપ;
 કામ ન જનું તે કરે, મરે ધરી સંતાપ.

મચ્છર ને પોપટજી.

ચો પાઈ.

એક દિવસ પોપટની સાથ, મચ્છરદાસે કીધો વાદ;
 મ્હોંથી જ મ્હોંલો આકાશ, તે મ્હોટા-બીજે તે દાસ.

હડયા બન્ને જણ આકાશ, થાક્યો વચ્ચે મચ્છરદાસ ;
 તોપણ જોર ધરીને જાય, મરતો પડતો વ્યાગળ થાય.
 અંતે તાપ ન સહીને પડ્યો, મરતાં બોલ્યો, લેતાં ધડો ;
 લાંબા સાથે ટુંકા જાય, મરે નહિ તો માંદો થાય.

બુલબુલ ને માળી.

ભુ જંગી .

માળી—અરે બાગમાં કેમ આવે લલા તું ?
 રજા દેખી લહે છે કહે ને અલ્યા તું ?
 રસીલાં પૂલોની લહે વાસ કાં તું ?
 કર્યો તૂજ કાજે અરે યત્ન આ શું ?

દાહરો.

બુલબુલ—સુંદર પૂલની વાસ તો, સરજી બુલબુલ માટ ;
 કુદરત જો આપે રજા, તો તું મર કાં સાથ !
 ચોરી હું કરતો નથી, સંગી છે મુજ પૂલ ;
 જેનાપર હું જીવડો, આપું છું, તન—મૂલ.
 જેને જે કંઈ ચોગ્ય છે, તેનો તે હકદાર ;
 વચ્ચેથી અટકાવવા, નથી તને અધિકાર ;
 તું રખવાળ ખરે ખરો, રક્ષ, જીવમથી પૂલ,
 હું તો તેનો મિત્ર છું, ના કરતો મન ભૂલ.

પંખીઓની કારિગીરિ.

આતીદામ છંદ (ભેરવી ગત.)
 સદા સુખ કારણ પંખી અને,
 પથુ પ્રાણી કરે ધર માળ વને;
 તરૂં ડાળ ઉપર પ્રી બાળકને,
 લઇને વસતાં સુખિયાં વદને.
 કરી કારિગરી ભલી માળતણી,
 નવ મેઘ તણું દુઃખ થાય કંઈ;
 થડકો નવ લાગે વધુ તનને,
 રચના કરી માળતણી જ વને.
 વળી સાફ હવા મળતીજ રહે,
 કરી બારી ભલી અજવાળું મળે;
 અદ્ભૂત કરી કંઈ કારિગરી,
 ગુણવંતી ખુબી ચતુરાઈ ભરી.

ચંદા ને બાળક .

રેખા .

ચંદા ચડી આકાશ, હાસ્ય કરતી નિરખીને,
 ગમે મને તે ખાસ, રમે જળ સંગે ધીમે;
 ચંદા બહેન! રમાડ, મને તું બહાલી લાગે,
 ચંદા પોળી જમું, તને નિરખી બહુ લાગે.

ઝાડ ઉપર તું ચડી, હિંચોળા બાણે મારે,
 પવન ગીતઠાં ગાય, રસીલી ચંદા મ્હાલે;
 માડીઃ મુજને ગમે, બાળ ચંદા આ બહાલી!
 રમીશ હું દરરોજ, પ્રેમથી તેને ન્યાળો !

વસંત ઋતુનું ગુલાબ.

હરિગીત.

બાળક—ખિલ્યું વસંત ગુલાબ ચટકીદાર થું ગુલબર તું,
 સુંદર બગીચે શોભતું પૂલ ઓપતું હરવાર તું;
 રંગે ગુલાબી છાંટ લાગી અંગ લાલીમાં હતું,
 રંગીન ને સંગીન વાસે બહેકતું તું ખિલતું.
 ખિલ્યાં બધાં પૂલો વસંતે, કાઢ તુજ સમના થતું,
 સૂગંધીમાં—ને રંગ—ગુણે ખાનદાનીમાં જતું,
 ડાળી પરે જવ ડાલતું, લહેકાઈને બહેકાઈ તું;
 તારી છટા બેતાં હૃદય સંતોષથી ઉભરી જતું.

ગુલાબ—કીધું મને એવું ઘશે દીધું મને આ રૂપ જે,
 મારી ખુબી તેમાં નથી ફિરતાર તેનો ભૂપ છે;
 આ ઋતમાં જન્મ્યું ફરી વનમાં જગી મરવું ખરે,
 શો ગર્વ તેમાં ગુણનો છે રૂપ બેબનનો અરે.

કીધાં સહુ પેદા પ્રભુએ પાડ માનો તેહનો,
જના વડે સુખી સદા, ગાધએ મુખે જશ એહનો;
હું રાય છું પૂલનો કદી કહેતાં હશે મનમાનતાં,
છે સર્વનો તો માર્ગ એકજ જન્મ મર્ણુ તણે જતાં.

ચાંદની રાત.

વિશ્વદેવી છંદ.*

રૂપેરી રંગે રેશની શી છવાધ,
શેભીતી સંગે ચાંદની છાંટ છાધ;
તારાતો ફૂળ્યા સર્વ આકાશ માંહે,
ભૂમીતો દીસે રંગ રૂપેરી છાંયે.
પંખીડાં પ્રીતે બાળ સંગે રમે છે,
ડાળીએ ડાળી દોડી અંગે નમે છે;
ઝાડોનાં પાને દીપ રૂપેરી દીસે,
જાણે આ છાયું જગત રૂપાજ વિષે.

ગુલાબની ખિલતી કળી.

સુજંગી છંદ.

ગુલાબી કળી ખિલતી ફૂલવાડી,
રૂડા રંગની આવતી જય લાલી;
ધણા હેતથી પાય છે પાણી માળી,
બને ડાળીઓ જોરવાળી રસાળી.
લિલા પાનમાં છુપીં જોયે રૂપાળી,
જણાવે તું પાણી ખરું રંગવાળી;
જશે ખિલી ત્યારે સુગંધી પ્રસારી,
થશે કિમતી ને ભલી ભાગ્યશાળી.

આંખાપરની ડાયલ.

ઓપાધ. છંદ.

મનહર સુંદર ડાયલ બેઠી આવી આંખા ડાળે,
આનંદે તે કાચી ફેરી ખાવા માંડી જ્યારે.
સ્વાદ થકી તે કાળે તેને લાગ્યું નહિ કંઈ ભારે,
બહુ ખટારે ચાંચ ગુમાવી ધિરજ છોડી ત્યારે.

પાકી ઢેરી જોઈ લલચાણી પણ પસ્તાણી ભારે,
ચાંચ ન ચાલે તેપર ત્યારે અંતર માંહે સાલે.
અધિરાઈ ને અવિચારે જે કામ કરે હૃદ બહારે,
તેનાં આ પ્રજા ભોગવવાં છે નક્કી જો મન ધારે.

પંખીઓનો સુખવાશ.

મંદાકાંતા છંદ. (પીલુ)

જૂઓ પેલા મધુર વનમાં પંખીઓ સૌ ઉમંગે,
ઊડે ઢેવાં ગગન ગમ તે, સંપથી જાય સંગે ;
ઊંચે નીચે પલક પલકે આવ જ શી કરે છે ?
સંપે સંગે સરવ જીવડાં, દેશ દેશે ફરે છે.
હંચી ડાળે સરસ કરથી કારિગીરી કરે છે,
બાંધી માળા મનહર હવા સ્વચ્છ સૌ સાથ લહે છે ;
સંતોષે સૌ, સકળ જગમાં જે મળે તે ચણે છે,
સૂખી લાગે સરવ તનથી પંખીની જીંદગી એ.

મધુવનના મોરલ.

ચો પાઈ.

મધુર મોરલાં મધુવન માંય,
મીઠા સાદે ગાય સદાય ;

મન હરખાયે સુણતાં ગીત,
 ટહુકે બોલી હરતા ચિત્ત.
 નવરંગી પહેર્યો પોશાક,
 શરમાળુ ને દિલના રાંક;
 નાચે ગાયે ધરી ઉમંગ,
 કળા પૂરી શોભાવે અંગ.

મરઘી માતાની માવજત.

રોળાવૃત્ત—(ભેરવી.)

મરઘી સેવે બાળ, અધિક મનની મમતાથી
 પ્યારાં બચ્ચાં પાસ, રહે સુખ દુઃખની સાથી.
 મૂકે ચણ મોંમાંય, ચાલતાં તે શીખવાડે,
 કરે જતન તન માત, ઉડતાં એ બતલાવે.
 માતા કરતી પ્યાર, રમાડે સંગ ભમાડે,
 જો કાંઈ આવે પાસ, ધૂરકી તેને તાડે.
 આ જગમાં આભાર, માત સમ છે ના કાંઈ,
 સંભાળે દીન રાત, બાળને હેતે જોઈ.

બાળ બાગ.

મનહર છંદ—(ભેરવી.)

બાળ બાગ ખીલી રહ્યો નવરંગી તરુવરે,
 મનહર ફૂલ ફળ શોભતાં જણાય છે;
 કારિગરી કીધી ઢેવી કુદરતે કંધ કંધ,
 તરેહુવાર ઝાડ પાન ફુલ આ દેખાય જ.
 કાઠ ઉંચાં, કાઠ નીચાં, કાઠ મીઠાં, કાઠ ખાટાં,
 ગુણુ અવગુણુ ફેરી છાંયડી શી છાય છે;
 રસ રંગ તેજ ગુણુ અનેક જણાય ભારે,
 બાળબાગમહિં ફરવાનું મન થાય છે.

આકાશની વાદળી.

ઉપજાતિ છંદ—(પીલુ.)

ધોંમે ધોંમે વાદળી ચાલતી જો,
 નવા નવા રંગ ખતાવતી તો;
 દિસે કદી ઠા જળથી ભરેલી,
 પળે અતી જોર ભરી ચડેલી.

સુખી દુઃખી વાદળીયો તણા જ,
 બુદ્ધા બુદ્ધા રંગ દિસે ધણા એ;
 ચડે કદી કો પડતી જણાયે,
 વિશાળ આકાશ વિષે છવાયે.

બતકનું ટોળું.

છપ્પય છંદ—(ભેરવી.)

તળાવ તટ પર એક, બતક ટોળું ત્યાં આબું,
 ગંભીર સાદું નેક, પાણીમાં સાથે નાહું.
 ફરી ફરીને અંગ, સાપ પીંછાંથી કરતું;
 ઘોઘ તનનો મેલ, સાથ ટોળું થઈ ફરતું.
 જાણે સર્વે ત્યાં સહિયરો, ગોળ થઈ ગરબે રમે,
 એવાં આ સુધડ જનાવરો, ચોખ્ખાં થઈ સંપે જમે.

બાળ બાગનો માળી.

છંદ વિજય છંદ—ઝિંઝાટી.

જે વનમાં તનમાંહિ ઠરેલ ભરેલ ભલોજ ઉભો અહીં માળી,
 પાય તરવરને જળ નિર્મળ, દેય ફુલાવી કળી ભલી ભારી;
 ઉઘમથી ફળ મેળવતો નવ હારી જતો કરતો પ્રરી વારી,
 ખંત અને ધીરરાખી કરેચિત્ત ચોડી સદા નિજ કામ વિચારી.

કૂકડાંની બાંદગી.

નારાયણ છંદ—(ભેરવી.)

પરોઢીયું થતાં પુકારે કૂકડે કૂ કૂકડો,
ઉઠી કરો ઉદોગ, આજસુ થઈને કાં પડો ?
કરે કલોલ પંખિડાં પ્રભાતમાં પ્રભુ ભજે,
સુખે સૂતાં ગમાર કાં ઉઠોને સૂર્ય જો ઉગે !

કૂતરાની વફાદારી.

હરિગીત—(ખિહાગ.)

આ કૂતરાની ઉંધ જો કેવી ચપળ દેખાય છે,
સાંજે સવારે રાત કે ભર ઉંધમાં પેખાય એ ;
નીમકહલાલી નોકરી માલિકની કેવો કરે,
જાયે ભલે જો જીવ પણ જવા ન દે કંઈ માલ તે.

ન દી નો બહેનો.

તોટક વૃત્ત. (છિંઝાટી.)

ગિરિ તાત તણા ધરથી નીકળી દિકરી સરિતા ખુશ રંગ ભરી,
પિયરેથી પળી પિયુધેરજતાં, વચમાં સખિઓ મળતીવળતી;

સદગુણ બતાવી પશૂ જનને અવગુણ કહી કરતી ન રતી.
કંદી મેલ ધૂએ તનનો તદપી જળ નિર્મળ દેતી સુશીલ સતી.

તળાવનો કિનારો.

છપ્પય છંદ. (ભેરવી.)

કરે બાળ ઉદ્યોગ,—પાળ પથ્થરની ખાંધી,
નવ લાગે કંઈ આંચ, જુક્તિ તો એવી સાંધી;
પાણી નવ છલકાય, જય વેગે જો ખહારે,
કીધો મજબૂત કોટ,—ઝાડ વાવ્યાં કિનારે;
રમણીય લીલા સરની કરી, પશુ પંખી પ્રાણી થકી;
કારિગરી સુંદર આ જુઓ—બાળ બાગનાં બાળની.

મે ના ને પો પટ .

દી પ ક હ્યા ભુ-ગ ર બી.

જુઓ પેલી મેનાં હસે છે અતી,
રમાડે રસીલી પોપટને રતી;
ભલા ભાઈને વન ફળો આપતી,
બહુ હોંશથી સંગમાં રાખતી.

રમે ને ભમે એક સાથે મળી,
હળીને મળીને રહેછે વળી ;
ખરાં દીલથી બહેન ભાધ ચહે,
પિતાં માત જોધ ખુશી તો રહે.

કરોળિયાની કારિગારિ.

લ લિ ત છં દ .

ચતુર જીવડું જો કરોળિયો,
સુધડ છે બહુ કામમાંહે તો ;
અકળ ગુંથણી જળની કરે,
અજબ રીતથી તે વળી વણે.
ઝપટ વારમાં દહે શિકાર જે,
ચપટ લેધને ખાધ જાય તે;
સરસ હુન્નરો જે ભલા કરે,
સપ્ત થાય તે કામમાં ખરે.

દરિયાના મોઝા.

ભૂજંગી છંદ.—(ભેરવી.)

રૂપેરી ઉડે સિંધુમાંહે તરંગો,
 ફૂદે ચંદ્ર દેખી બતાવે વિરંગો.
 બને મસ્ત હાથી રમે રંગ માંહે,
 અરે એવી રીતે ફૂદે છે કિનારે.
 નદી કે તળાવો તણી માછલીયો,
 કદી મોજ તેની શું બણે વળી જો.
 સમુદ્રો તણી દહેર કેવી હશે તે,
 સહી તે શકે છે નકી જ વસે એ.

 ચંદ્ર ને ચકોર.

સોરઠા.

ચકોર—ચંદ્ર? ચહું નિશદીન, પ્રીતિ આપી તૂજને;
 જમ પાણી ને મીન, તેવો ચા' તું મૂજને
 આપું પ્રીતે પ્રાણ, પણ તું તો જોતો નથી;
 આલ્યો તારે કામ, મસ્ત બનીને આપથી.

મોટા છે તું ચંદ્ર, હંચો છે આકાશમાં;
 મોટા જે રાજેન્દ્ર, જેવો તું આભાસમાં.
 તે સામે કંગાળ, જેવો હું શુ પાલવું!
 મોટાની જંજળ, પ્રીતેથી કેમ જળવું!

બાળક—જતો ના તું ચંકાર—મોટાની સોડે કદી;
 મરશે, દાખી શોર—નાહક જતો ના અડી.
 પ્રીતિ શોભે યોગ્ય—સરખે સરખી જોડલી;
 ચંદ્ર ન તારે જોગ—મોહાધ મર ના વળી.

કેયલડી.

ગીતિ.

પોપટથી પણ મીઠી, ખુલખુલ સંગે વિવાદ તું કરતી;
 સરોદ સુંદર તારો, લલકારી ટહુકા બહુએ કરતી.
 મીઠાં ગીતડાં તારાં, સાંભળવા મન અધિક લલચાએ;
 બોલ બોલ તું બહેની, કહેની તું ક્યાં રસિક થઈ ગાએ!
 બહુ લાગે ગીત પ્યારું, તારું કામળ કંઠતણું ન્યારું;
 શીખાવ કેયલ બહેની! સહિયર મારી રમુજને સાર;
 તુજ આભાર ન ભૂલીશ, આરોપીશ આંખા મોરનો હાર;
 સંભારીશ હું દહાડી, તારી વાણી સમ ગાઈ બહાર.

કાકચનું ઝાડ.

દાહરો.

કાકચને અડતાં તરત, અંગે ખરજ બહુ થાય;
 કાંટા વાગે અધિક ને, કડવાં ફળ લેવાય.
 દુર્જન તેથી અધિક છે, જે ફળ નવ જોવાય;
 જીવતાં ને મરતાં છતાં, સોખત રંગ ન જાય.

બોરડી અને ફેળ.

પ્રમાણિકા છંદ. (પરજ કાલિંગડા).

કુસંગ બોરડી તણો,
 કઠીણ કંટકે બળ્યો;
 મધૂર બોર જે લહે,
 શરીરમાં નકી સહે.
 ખરેજ ફેળ સંગથી,
 મળે ફળો સુરંગથી;
 ખવાય મોજ માણતાં,
 સુસંગતી પ્રમાણતાં.

માટી અને પુલ.

ઉપન્દ્રવજ્ર (ખીલુ).

સુગંધીવાણું પૂલ વેલોં જવું,
સત્ સંગનાં બીજ સમાન તેવું;
માટી મહિં ને કરમાઈ જાયે,
તોયે સુગંધીમય માટી થાયે.

સુરજનું કીર્ણ.

ભુજંગી છંદ. (ભેરવી.)

લલી રોશની બારીમાંહિથી આવે,
જીવે સૂર્ય તો કીર્ણ કેવાં ચલાવે !
હરે શદ્દોને તાપથી ઠંડ જાયે;
કરે સાક્ષ સર્વે ધરે બારણાંયે.
દીસે રંગ સોનેરી કેવો રસીલો,
અમોને રમાડે સવારે હઠીલો;
જરા વાર સંગી પછી થાય ભંગી,
દઝાડે દધ તાપ, નહાસે સુરંગી.

ઉપદ્રવજન. (પીલુ.)

રવિ પકાવે બહુ પાક તાપે,
વનસ્પતીનો વળી લાભ આપે ;
ખીલે રૂડાં ફૂલ ફળો ચખાડે,
સહુ પકાવે ગુણુકારી ઝાડે.

શિયાળ ને કાગડો.

ભૂજંગી છંદ.

હડ્યો લેધને કાગડો એક પૂરી,
શિયાળે દીઠી ને થઇ બુદ્ધિ બૂરી ;
પડાવા પૂરી તે પ્રપંચીજ પ્રાણી,
ફૂલાવા વઢે આમ ગંભીર વાણી.
તમારું રૂઢું રૂપ શું કહું પ્રમાણી,
રૂઠી આંખને પાંખ ઘોળીજ નાણી ;
કઠી રૂપ જીવી હશે મીઠી વાણી,
ભલે પંખી પાણી ભરે માન આણી.
ફૂલાઇ કરે કાગડો ભાઇ કા-કા,
પડી પૂરી ને મારતો મૂર્ખ કાંકાં ;

ગુમાવી પૂરી તે ગણાયો ગમાર,
 લઘ પૂરી ને ચાલિયો તો શિયાળ.
 પૂરા સ્વાર્થિઓ આગલાને બનાવી,
 કરે સ્વાર્થ પૂરા લઘ સૌ છિનાવી;
 પૂલે કાંકડા ગર્વ ધારી નકામા,
 ન જાણે કંઈ બેઠ બોલે શું સામા!

કબૂતર ને કીડિ.

દાહરો.

તરસી કીડિ તટપરે, પાણી પીવા બચ;
 બેળો પૂરે આવતાં, અજાણ કીડિ તણાય.
 ઝાડ ઉપર બેઠું હતું, એક કબૂતર ત્યાંય;
 દયા ખાધ નાખ્યું નીચે, પાંદડું પાણીમાંય.
 પાનપરે કીડિ ચડી—બચી મરણથી તેહ;
 કરગરીને કહેવા પડી—રાખ્યો મારો દેહ.
 કંઈક દિવસ બતાં પછી, શિકારી આવ્યો એક;
 બળ પાથરી પકડીઉં, બહુ કબૂતર નેક.
 કીડિ બેતાં વાર તે, ચટકા માર્યો બળ;
 તક લઘને હડી ગયું, કબૂતર તો તત્કાળ.

કર્યો હોય ઉપકાર જે, કદી જગે નહિ જાય;
ખદલો વખતે બહુ મળે, કરી સિંહ ઉંદરે સાથ!

અંગ ભાગની લડાઈ.

હરિગીત.

જૂના જમાનામાં થયો ટંટા અદેખાઈ વડે;
માણસતાણા સૌ અવયવો રિસાઈ બેઠા આખરે;
સઘળા કહે કે આજસુ થઈ શેઠ બેસે પેટ જે,
શા માટ પોષણુ સર્વ કરીએ; અંગથી કરી વેઠ તે.
સંપે ઠરાવ કર્યો સહુએ કામ ના કરવું હવે;
ના આંગળી ભરતો જરા કર લેખિની પકડી ભવે.
મેં બોલીજી કહે જીભથી બોલું ન ખાવું હું જરા,
દાંતે કર્યો નિશ્ચય ભલો કે આવવુંજ નહિ ત્વરા.
જ્યાં પાય ચાલ્યો ના તવે ઉદોગ સૌ ભાગી પડ્યો;
નિર્દોષ પેટ રડી રહ્યું-પણ એક દાવ ભલો જડ્યો.
ના પેટમાં ખાવું પડ્યું કે, સર્વ અવયવ આપણ્યા,
ઠંડા થયા—મરવા પડ્યા થૈ તેમને વડી આપદા.
ગર્જુ થઈ પસ્તાઈને મોટાઈ છોડી ચાલીયા;
ધંધો કરીને પેટમાં નાખ્યુંજ ત્યારે તો રહ્યા.
એવી કરે મોટાઈ ખોટી ડાળપર ચડી કાપતા;
જે મૂર્ખ તે અવિચારથી ખત્તાજ ખાયે કાંપતા.

કુતરો ને પડછાયો.

દાહરો.

લઘને કકડો રાટલો, જતો તો જે શ્વાન;
 નિર્મળ નાળાંને તટે, આવ્યો તે હેવાન.
 પડછાયો પોતા તણો, ઢીઠો પાણીમાંય;
 જાણ્યું કે બીજે જતો, લઘ રાટલો ક્યાંય.
 પડાવવો ધારી પછી, લડવા ભસવા જય;
 પડ્યો રાટલો મૂખથી, પાછળથી પસ્તાય.
 પરનું લેવા દોડતાં, પોતાનું પણ જય;
 અતી લોભ તે પાપનું, નકી મૂળ ગણાય.

મચ્છીમાર ને માછલું.

દાહરો.

માછલું--દયાહિણુ દિલમાં દયા, રાખે હરીને રામ;
 નાહક તું મારી મને, કાં કરતો હેરાન ?
 આશા છે જે તૂજને, તેહ મને છે ભાધ ?
 જે દુઃખ થાયે મૂજને, તે તુજને નવ થાય ?
 સૌના સરખા જીવ છે, તું કર કાંનીચ કામ !
 ઇશ્વર બદલો આપશે, કરણી કેરો તમામ.

મચ્છીમાર—સૌને માટે ધશ્વરે, દીધો છે ખોરાક ;
 રોજગારતો સૌ કરે, તેમાં શેનો વાંક ?
 મારો એ ધંધો ઠર્યો—વળી ઠર્યો ખોરાક ;
 માણસ-પ્રાણી ખાય તો, તેમાં શો મુજ વાંક !
 દયા રાખતો દીલમાં, તો ભૂખે જીવ જાય ;
 બાળકાળ ખાઈ જતો, એ મોટું દુઃખ થાય.
 તું પણ જે ખોરાક ખા, લે છે જીવ અનેક ;
 જેને જે ખાવું થયું, તેમાં શો મન ટેક !

ફૂલોનો વિનોદ.

દાહદા.

ગુલાબ—રંગ ગુલાબી માહરો, મહાજનને પણ પ્રિય ;
 ફૂલ વાડીમાં હું વડો, સુગંધ અવરણનીય.
 રંગની લાલી રૂપમાં, ગુણવાળીજ સુગંધ ;
 વસંત ઋતુમાં ખીલું, આપું બહુ આનંદ.
 દેવ, જનો, પંખી, પશુ, ચાહે જગમાં સર્વ,
 રાજ છું હું ફૂલનો, છોડો ફૂલડાં ગર્વ.

સેવટી—ગુલાબ મગરૂરી તને, પૂલ રાણીનું રાજ !
 સેવટી સહુની રાણી છે, અધિકારે ધરૂં તાજ.
 પીળા ધોળા રંગની, ખુશબો ખલેકે જાણ;
 પૂલવાડીમાં હું વડી, રૂપ ગુણની ખાણ.
 નારી મોટી જગતમાં, દેવ લોક ભગવાન;
 માન, મળે ત્રેલોકમાં, કેમ ન રાણી સમાન !

મોગરો—સફેદ સુંદર મોગરો, ચંદ્ર સમું મુજ તેજ ;
 સુગંધમાં સરસાઈ નહિ, પૂલવાડીમાં છેજ.
 પમરૂં થળથળ પવનમાં, ગગન સુધી વળી જાઉં;
 પૂલવાડીમાં હું વડો, ભૂપતી ભડ કહેવાઉં.

ચંપો—જાત ભાત બે રંગની, ચંપામાં ચતૂરાઈ;
 રૂપેરી સોનેરી છે, રૂપ મહા ગુણમાંહિ.
 ઝારી સમ આકાર છે, પૂલવાડીનું રૂપ.
 સુગંધ ગુણમાં હું ચડું, માટે હું પૂલ ભૂપ.

જાઈ—કામળતા ને સ્વચ્છતા, મુજ સરખી નવ ઢાય;
 પૂલવાડીના પૂલમાં, જાઈ સમું નવ ઢાય.
 મધુર—મંદ સુગંધીમાં, લહેકાઈ ખહેકાઈ;
 ખૂશ કરૂં જન મન ખહુ, રાણી હુંજ ગણાઈ.

પારિજાતક-ગમે હોય જન ગાઢ પણ, પરખે મુજને પ્રીત;
 એવી સુંદર વાસ મુજ, ચોંટ મુજ પર ચિત્ત.
 સ્વર્ગપુરીથી આવ્યું હું, દેવ લોક પણ ચ્હાય;
 શરદ ઋતુ મુજ જન્મ છે, અલગ કુલ ઋતુમાંય.
 કામળ અંગી પૂલકું, ડીંટ કસુંખી રંગ;
 રાજને લાયક ઠર્યો, પારિજાતક સંગ.

માળી-કુદરતનાં સૌ ખાળકો, વડો ભૂપ જગરાય;
 ઢાણ ગણતી આ જગતમાં, આપણી ભાધ ગણાય?
 ભેદ પાણી પાધને, નીપજવ્યાં મેં સર્વ;
 રાજ છું હું તમ તણો, છોડો સર્વે ગર્વ.
 પણ--ના આપણુ ઘચ્છીએ રાજ સૌ સ્ત્રજનાર;

પૂલડાં-ખરે પ્રભુ રાજ ખરો-ઢાધને ન અધિકાર.

કલમદાનનો કળયો.

અંપકમાળા છંદ. (પીલુ)

કલમદાન-

ઢાણ હશે આજે ધન-સાક્ષી, ન્યાય કરેછે ઢાણ જ માપી?
 મતલબમાં માણસ મુજણું-દોલત આગળ સૌ અંબણું.
 બાળક મારાં દૂર કરેછે, માતપિતાથી રાજ લડેછે!
 દુઃખ રડું ક્યાં હું જઈ ભાઈ! ઢાણ કરેછે ન્યાયે ભલાઈ!

હીર છંદ (પીલુ)

ખડિયો—કલમદાન બૂલી જાન તજ ગુમાન આજથી;
 માત તાત ફેરી વાત શી કરે સમાજથી.
 ખડિયો નહોય, તો શું હોય તુજ પંડિતો ધરે;
 મુજ વિનારે, તુજનું માન ક્યા પ્રમાણમાં રહે.
 કલમ, સાહી, ડાહી ડાહી વાત શી કરે અરે;
 અમ પ્રતાપે, તું પુજાય, ચૂપ રે' બંકે શુંએ?

દાધક છંદ. (ખમાચ)

સાહી—

રે ખડિયા શું વડાઈ કરે તું, સાહી વિના ન ચડે નજરે તું;
 ખાલી દિસે ધર, નારી વિનાનું, જીવ વિના જ્યમ અંગ સદાનું.
 હોય ભલે સધળી ચીજ સારી-સાહી વિના નથી લાજ તમારી;
 સર્વે પ્રસંગે છે ખપ મારો—લગ્ન મરણ વેપારે વિચારો.

પ્રમાણિકા. (જીલ્લા ભેરવી)

કલમ—કરે શું જુદમ સાહી તું, જગે જગે વડાઈ શું?
 નથી તું શોભતી જરા--મને તપાસતો ભલા?
 ભલે તું સાહી હોય જ, લખે શું લેખ કાય તે?
 હજાર લેખકો લખે, ન લેખિની વિના ટક!

ન હોય લેખિની કદી, પડી રહે તું પા સદી,
 પિછાણ મારી જણતા, સદા મુખે વખાણતા.
 નકામી સાહી તું મરે-વડાઇ શેની તું કરે!
 અમે થકી તું છે સુખી, તું ચૂપ રહે ન થા દુઃખી.

હંસી છંદ. (પીલુ)

કાગળ-ખોલી ભોલી બોલો બોલો ખાલીમાની થાઓછો;
 મોટી ખોટી વાતો ખોલી લજ્જ છોડી ધાઓ છો.
 પાઠ ધાન્યો જૂમિ વિના, શી રીતે તે વાવો તો!
 પાયા વિના શેના મ્હેલો, માની થઇ ઉઠાવો છો,
 કાગળથી સૌ શોભે સારા ખાકી કાંકાં મારો છો;
 હું વિના ચાલે શી રીતે-કહોની, શું સૌ ધારો છો!

ગીતક છંદ. (જલ્લા સાખી)

હાથ-તજને વડાઇ સદાય ઉદ્ધત્ત થઇ કરો કરનાર શું?
 સહુથી વડો કરી માન તજ તુ માન નાહક ધારશું?
 નહિ હાથ હોયે, સાહીજ ખડિયો કરે હરવાર શું!
 જગમાં ન હું વણુઠાઇ ઉત્તમ છે નહિ દરબાર શું?

મોતીદાંમ છંદ. (ભેરવી ગત)

બુદ્ધિ--સજે સહુ આપ તણાં બહુ માન,
 તજે મન ગર્વ બલાં મહેમાન ;
 નથી જગમાં મુજ બુદ્ધિ સમાન ;
 ગણેા ગણના સહુ કાઠો પ્રમાણ.
 નહિ જવ બુદ્ધિ હશે વિદ્વાન,
 થશે જગમાં જયશાળી ન બાણ ;
 હશે કદિ કાગળ સાહી સુખાણ,
 તથાપિ સરે નહિ કામ અબાણ.
 ભલે કરતા ભડ ભારે ગુમાન,
 લખાય ન લેખ બલા મતિમાન ;
 હશે જગમાં બહુ જો ગુણવાન,
 થશે સુખી સર્વ તજો અભિમાન.

પ્રેક્ષક--ધન્સાક્ષના કામમાં નિર્મળતા જો હોય;
 તો જ ખુશી થાયે બલા, ફરિયાદી જ કાય.
 પાંચ આંગળાં હોય તો, પેંચો આ શોભાય;
 એક હાથથી તાળી તે, કહેની ઠમ બજાય;
 એક એકની સાલ્યથી, થાય સહુ શુભકામ;
 નાહક ટંટા સૌ કરી, ઠમ ડૂબાડો નામ!

કલમદાન-ખડીઓ અને સાહીકલમ મુજાણું
ખૂદ્ધિ સાથે હોયતો, સૌ પામે જગમાન.
માટે સૌ સંપે રહો--તોજ થશે સંતોષ;
એક ખીજંચાહો તમે--થાઓ મુખી દરરોજ.

પંચ રંગ નો ઝઘણો.

તરંગ પેહેલો.

નાક — કાન — આંખ — હાથ — પગ.

દાહરો.

નાક—મોઢાનું રૂપ નાક હું, સુગંધીનો સરદાર;
કડવી મીઠી વાસ હું, તુરતજ પારખનાર.
સુગંધ ને દુર્ગંધનો, કાઢી આપું સાર;
હું વિણ સૌ જન મુખડું, શોભે ક્યે દરબાર?

મુજંગી.

કાન—ભલા શબ્દને વાત કાને મુણાવે,
ભલી ખૂરી વાતો નકી તે ભણાવે;
રૂઠાં કામ તો સાંભળ્યાથીજ થાયે,
નહિ કાન વિના જરાયે ચલાયે.

સવૈયો.

આંખ—અદ્ભૂત રચના કુદરતઠેરી જોવાને આંખે સરજી,
જીંદગીમાંહે જીવ્યા કરતાં જોવાની થાયે મરજી;
આંખતણો ઉપયોગ સદાયે સૌ કારજનીએ અરજી,
ખરું અને ખોટું પારખવા, આંખજ ઉપયોગી ઉપજી

દાહરો.

હાથ—હામ હામને ઠામ પાણુ, જો નવ હોયે હાથ;
ઠામ ન થાયે ઢાડીનું, ચોકસ કંઈ દીન રાત.
હામ હામ ને ઠામથી, સરસે સધળું કાજ;
પણ સૌનું સોખાણુ છે, સમજી દહેજે હાથ.
લેખ લખાયે હાથથી, હુન્નર કરે હજાર;
દાન પ્રાણુ દે હાથ તો, સાચાનો સરદાર.

પગ—દેશ વિદેશે જો જશે, હશે કદી જન પાય;
રાય અને કુંગાળને, ખપ તેનો જગમાંય.
પ્રેરો હરો સુખ સાથ સૌ, ગણો મને સરદાર;
પગ, રાજ સહુ અંગનો, મુજપર છે આધાર.

પિટ પ્રેક્ષક--ગુમાન સૌ છોડો તમે, મારાથી છો સર્વ;
 પણ હુંએ છું તમ વડે, માટે શેનો ગર્વ?
 એક એકથી સર્વ છે, મોટા છે કિરતાર;
 ટંટા છોડો આપણે, સંપે કરો વિચાર,

તરંગ બીજો.

મુગો, બેહરો, આંબળો, કુંઠો, લૂલો.

દાહરો.

મુગો--મુગામાં મતલબ રહી, નહિ બોલવું બૂઠ;
 કડવું વેણ કહેતું નહિ, થાય ન આદા સૂઠ.
 મૂગે મોઢે સાંભળી, કરવું પાકું કામ;
 નહિ બોલ્યામાં નવ ગુણો, કવિયો કહે તમામ.

બેહરો--બેહરામાં ગુણ અધિક છે, મતલબ બહેરું થાય;
 સાં, ખૂં જગતનું, સાચે નહિ સુણાય.
 મોટી ખૂમે ગાય જે, લજ્જન સજ્જન સત્સંગ;
 સાંભળતાં સુખ હપજે, બેહરાનો એ રંગ.

આંધળો—સારી માઠી ચીજ જ, આંખેથી જોવાય;
 રૂડી ખુરી—અસર સૌ, મનપર ઝટ થઈ જાય.
 તે કરતાં આંધા ભલા, નહિ દુઃખ ને દાઝ;
 એક ધ્યાન મન તાનમાં, થાય જ્ઞાન સુખકાજ.

ઉપજાતિ.

કૂઠો—ભલે બન્ને હાથ ટુંકા થયેલા,
 ઉપાડવા બોજ બધા રહેલા;
 વળી ખુરં હાથ થકી લખાયે,
 ટાપું નશીબે જ, ભલું ભણાયે.

ભુજંગી.

હુલો—યશે જો લડાઈ, ન સામે થવાને,
 મળે વખત કાઈ, ન ક્રોધે જવાને;
 ભૂલો કું થયો છું, છતાં બુદ્ધિથી કું;
 કરું કામ મોટાં, રહું સૂખથી કું.

દાહરો.

પ્રેક્ષક—ધન્ય ધન્ય બાધ તમે, ધન્ય ગણ્યો સંતોષ;
સંતોષી સર્વે સુખી, સદા હરે જે રોષ.

તરંગ ત્રીજો.

ફળ—ફુલ—પાન—ઝાડ—ને માળી.

દાહરો.

ફળ—સુંદર ફળ સોહામણું, મીઠું જગ પ્રખ્યાત;
જન પ્રાણી પંખી સહુ, ખાય ખુશી થઈ સાથ.
પેટ ભરાયે પ્રીતથી, વળી સૂખ દરરોજ;
મારાથી સૌ શોભશે, ઝાડ પાન તો રોજ.

ફુલ—જે પહેલાં હું તો ખિલું, ખરી પડું નવ ફૂલ;
તો તું ફળ થાયે ભલું, નહિ તો ફાંકે ધૂળ.

પાન—પાન ન પહેલાં ઉગશે, તો ફુલ શેનાં થાય!
વડાઈ કરતાં વીસરો, મારાથી શોભાય.

ઝાડ—પાન ફૂલ કે ફળ બને, હોય તરૂં માખાપ;
મૂળ ઝાડ જે હોય તો, ફૂલે ફળે ચમાપ.

માળી—માળી બીજ ન વાવશે, પાણી જે નહિ પાય,
તો તરૂં ક્યાંથી ઉગશે, સાચું કહે સદાય.

પ્રેક્ષક—નથી ગળું કંઈ કોઈનું, કર્યું થાય ફીરતાર.
મદમાંહે ખાલી મરો, કુદરતને દરબાર.

તરંગ ચો થો.

ખાખોચીયું. વહેળો. તળાવ. નદી. સમુદ્ર.

દોહરો.

ખાખોચીયું—નહાનું જળ ખાખોચીયું, પણ મોટું મુજ મન;
પંખી વનનાં જળ પીયે, રહે મીન નિશદીન.
મોટામાં મોટાં ભળે, નાનામાં પણ સૂખ;
મારું સૂખ મને મળ્યું ધરવું શાને દુઃખ!

વહેળો—પણ વહેળાનાં સુગમ જળ, નિર્મળ વહે સદાય;
નહાય-પી પાણી સહુ, જન પ્રાણી જે ચ્હાય;
વહેળાનાં સુખની મજા, જાણે તે જાણેજ;
અજાણને ગણના કરી, માણે તે માણેજ.

તળાવ—વહેળાની જે માછલી, જાણે શું સર સૂખ?
હંસ હોય તે જાણશે, તળાવ ફરી રૂખ.

મંદ પવનની દહેકીએ, તરતાં સૂખિયાં મીન;
આનંદે દીન ગાળતાં, રહી સદા તક્ષીન.

નદી—નિર્મળ પાણી પાઉં હું, પથુ પંખી જન સર્વ;
મેલ ધૂવે છે તે છતાં, નથી મુજને ગર્વ.
મહારા ધોધ-પ્રવાહમાં, તળાવ તો તુચ્છજાણુ;
મીઠાં જળની મોજનું, ગુણિયલ કર તું ગાન.

સાગર—સાગરની જે માછલી—તે જાણેજ તરંગ;
નદી, તળાવે જીવડાં, શું દહે સાગર રંગ!
જેનાથી જે થાય તે, ભોગવશે સુખ તાજ;
હિમ્મત્ત બળ ને ભાગ્યથી, રહેશે સિંધુમાંજ.

પ્રેક્ષક—જેની જે હાલત બની,
તેમાં તે ગુલતાન;
આપ આપના તાનમાં,
ગદ્ગદ પણ મસ્તાન.

ત રંગ પાંચ મો.

ધરતી. સાગર. પવન. ચંદ્ર. સૂરજ.

દાહરો.

ધરતી—ધન વિણુધામજ આપતી, જન પ્રાણીપશુ સર્વ;
ઝાડ, મૂળ તનમાં ધરું, ગિરિ, સરિતા સર ગર્વ.
ફૂલ, ફળ, શાક, વનસ્પતિ, અનાજનો ભંડાર;
મુજ તનથી હુ આપતી, અન ધન અપરંપાર.
સદા રહું પ્રતી અતી, પણ નહિ લાગે થાક;
સૂર્ય, ચંદ્ર, સાગર, પવન, સર્વેમાં મુજ ભાગ.

સાગર—પવન લહેકી નિર્મળ કરું, આપું બહુ આરોગ્ય;
અભિમાન ધરતી કરે, પણ નવ તેનો જોગ.
નદી તણાં જળ નાખી દે, તે સીંધુજ સમાય;
વળી જીવ જંતુ બહુ, મુજ તનમાંહે જાય.
ભાખો બહાણો મુજ શીરે, ફરે સદા પરદેશ
વણુજ અને વ્યાપાર સૌ, વાઘે દેશ વિદેશ.
ગરમ બાફ આપું છતાં, શિતળતા દઈ રોજ;
મીઠું આપું જગતને મારાપર બહુ બોજ.
જો હું નહિ હોઈ કદી, નવ થાયેજ બચાવ;
સાગરથી સુખ સર્વને—જન પ્રાણીને લલાવ.

પવન—મધુર પવનની લહેકોથી, ટાણું ગરમી અંગ;
 જીવ જંતુને પાણું હું, આનંદે જઈ સંગ.
 જો ન કુંકું મુજ વાયરો, જીવે કા જગમાંય;
 અનાજ, પૂલ ફળ થાય ક્યમ, હવા વિનાજ સદાય.
 ધરતીમાંજ હવા નહિ, તો શું તેનું કામ!
 દરિયાની ખુખી નથી, પવન ઉડે દર ઠામ.
 બહાણુ ચલાવે સિંધુ શું? છે મુજ સર્વ પ્રતાપ;
 મારા વિણ જગ સુન્ય, હું જગનો છું બાપ.

ચંદ્ર—ચંદ્ર રોશની આપીને, રાતે કરે નવરંગ;
 પૂલ ફળ, ને તરે પાન હું ઉંધારું છું મળી અંગ.
 જગત થાય ખુશ હું થકી, સૂખી અને આરામ;
 રાત, દીપે મુજ તેજથી, જ્યાં ત્યાં સુખનું ધામ.
 ચોર ન ચાહે મુજને, પણ ચાહે નર નાર.
 જગત દીપ ઝાહેર હું, ભજતાં વારંવાર.
 ખત્તી મુજ નકલ તણી, કરી વીજળી રૂપ;
 પણ આ સર્વે જગતનો, કુદરત જાણે ભૂપ.

સૂરજ—મુજવણુ અંધું જગત છે, નહિ સુખસાગર મોજ;
 કિરણ ન છોડું હું કદી, તો કરશે શું રોજ?
 રાજ કાજ ઉદ્યોગનું, સર્વે રાતે સુખ;
 માણે ક્યાંથી સૌ કહો, મુજવિણુ કેવું દુઃખ?

અન પ્રાણ પાકે શા થકી ! નહિ ધરતીનો ગર્વ ;
 મુજ કીરણના જોરથી, થાયેછે વળી સર્વ ;
 દરિયો શો મદમાં છોકે ! ભરતી ઝોટ ન થાય ;
 સૂર્ય વડેછે તે સુખી, નહિ તો જળધી જાય !
 ખખર લહું છું સર્વની, પ્રીતી પ્રીતી સંસાર ;
 જે દુઃખી નજરે પડે, આપું અન પ્રાણ, સાર.
 મુ વણ આ સંસારમાં, સુન્યકાર સૌ ઠામ ;
 પૃથ્વી, પાણી, પવન સૌ, તણું રહે ના નામ.
 દીધી દેા સહુને પ્રભુએજ શક્તિ,
 પિતા છે ખરો તે કરો તેની ભક્તિ;

કિન્ડરગાર્ટન ગ્રંથમાળાની સરકારી તપાસ.

દેલવાડાકર સિરીઝ.

“બાળ-ગ્રંથાવળી નં ૧ થી ૧૮.”

૧.	કિન્ડરગાર્ટન શિક્ષણ પદ્ધતિનાં મૂળતત્ત્વો ...	૩૦ ૪ ૦
૨.	કિન્ડરગાર્ટન મૂળ ભાગ (સચિત્ર)	૦ ૨ ૦
* ૩.	કિન્ડરગાર્ટન ભાગ ૧ થી ૩ દરેકના	૦ ૪ ૦
	(ચાર પુસ્તક સાથે આંધેલાના પાકાં પુકાનો)...	૧ ૦ ૦
† ૬.	બાળ કસરત ભાગ ૧ (સચિત્ર) ત્રીજી આવૃત્તિ...	૦ ૨ ૦
૭.	શિશુ શિક્ષણ (સંક્ષિપ્ત કવિતામાં)	૦ ૪ ૦
† ૮.	બાળ કહાણિયો	૦ ૨ ૦
† ૯.	બાળ બાગ ભાગ ૧-૨ દરેકના	૦ ૪ ૦
	(બે ભાગ સાથે આંધેલાં પાકાં પુકાનો).....	૦ ૮ ૦
૧૧.	કિન્ડરગાર્ટન પાઠમાળા (વાંચન-પદ્યાર્થ પાઠ) ...	૦ ૨ ૦
† ૧૨.	બાળ શિક્ષણ ગરબાવળી (સ્ત્રી ધર્મ શિક્ષણ)...	૦ ૪ ૦
૧૩.	સંગીત—સતી મંડળ (સ્ત્રી ધર્મનીતિ જ્ઞાન)...	૦ ૪ ૦
* ૧૪.	બાળ-ખેલ (સચિત્ર કિન્ડર-ગાર્ટન શિક્ષણ)...	૦ ૫ ૦
૧૫.	બાળકોની રંગભૂમિ (નાના નાટકો)	૦ ૨ ૦
૧૬.	બાળ જ્ઞાન	૦ ૨ ૦
૧૭.	બાળ ગીત	૦ ૨ ૦
૧૮.	કિન્ડરગાર્ટન-પદ્યાર્થ પાઠ.....	૦ ૨ ૦

* આ પુસ્તકો, સરકારી ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં ‘ટેક્સ્ટ-બુક’ તરીકે ‘ધનામ-લાઇબ્રેરી’ તરીકે વાપરવા માટે સરકારી કૃપાથી ખાતાં તરફથી ખાસ હુકમ પ્રકટ થયો છે.

† આ પુસ્તકો માંહે કેટલાંક શાળા-શિક્ષકોના ઉપયોગ માટે તથા ધનામ-લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર થયાં છે.

— આ પુસ્તકો ખરીદનારને સરકારી બુક ડીપોના ધારાપ્રમાણે વીસ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે.

રચનાર—ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડાકર.

નં ૦ ૧૫૫ ફનસવાડી મુંબઈ.

